

Chichulina K.V.

Candidate Engineering

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Ukraine

Perehodko S.O.

Student

**THE MAIN STAGES OF EVOLUTION ECONOMIC CATEGORY
"PRICE"**

Чичуліна К.В.

к.т.н.

Переходько С.О.

студент

*Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка,
Україна*

**ОСНОВНІ ЕТАПИ ЕВОЛЮЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ
«ЦІНА»**

The article examines the existing approaches to interpretation of economic category "price". Identified the essential characteristics of prices. Presents the main stages of the evolution of prices is influenced by economic factors. Systematized and summarized the main ways of development of the theory of prices. Revealed a lack of study of the state of the question and outlined the further directions of researches of this direction.

Keywords: price, economic category, the theory of value, stages of evolution

В статті розглянуті існуючі підходи до трактування економічної категорії «ціна». Виявлені сутнісні характеристики ціни. Представлені основні етапи еволюції ціни під впливом економічних чинників. Систематизовані та узагальнені головні шляхи розвитку теорії ціни. Виявлено недостатнє вивчення стану питання та окреслені подальші напрямки дослідження цього напрямку.

Ключевые слова: ціна, економічна категорія, теорія вартості, етапи еволюції

На основі проведеного аналізу, виявлено, що ціна є однією з ключових категорій ринкової економіки. В ній перетинаються практично всі основні проблеми розвитку економіки, суспільства в цілому. В першу чергу, це відноситься до виробництва і реалізації товарів, формування їх вартості,

розподілу і використанню валового внутрішнього продукту та національного доходу.

З економічної історії відомо, що ціна є однією з перших економічних категорій, становленню якої сприяв товарний обмін. Ринкове ціноутворення радикально змінює уяву про вартість товару і ціни як економічної категорії. Сучасні вчені-економісти вважають, що класичний закон вартості вже перестає діяти проте він не зникає, а змінюються лише форми його прояву. Розвиток ринкових відношень в економіці України потребує перегляду багатьох теоретичних та методологічних основ ціноутворення. За цієї обставини потребує уточнення сутність ціни, оскільки без належного теоретичного обґрунтування, не можливо вирішити практичні дії формування цін.

Питанням вивчення сутності ціни та вартості займалися такі вчені, як А. Сміт, Е. Бем-Баверк, М. Блауг, К.К. Вальтух, І.П. Денісова, Дж.Р. Хікс, І.В. Ліпсіц, К. Маркс, А. Маршал, К. Менгер, А.С. Муравський, С.Е. Муравський, У. Петті, Є.І. Пунін, І.К. Салімжанов, Ж.Б. Сей, М.І. Туган-Барановський, А.М. Цацулін та багато інших.

Незважаючи на їх значний науковий вклад у цю сферу, питання категорії «ціна» залишається найбільш дискусійним, вимагає подальших досліджень.

Теоретичними засадами виникнення ціни й відокремлення її як самостійної категорії займалися ще стародавні мислителі. Зокрема, у староіндійському трактаті «Артхашастра», автором якого є Каутілья – радник царя Чандрагупти I (кін. V ст. до н.е.), підкреслюється роль керівника держави (короля, царя) у розробці і реалізації «правильної» економічної політики: державотворець мав регулювати ціни на товари, створюючи товарні фонди. В «Артхашастрі» також знаходить відображення і проблема «вартості речей»; величина вартості визначається кількістю «днів роботи», а винагорода має знаходитись у відповідності до результатів праці. У зв'язку з цим Каутілья відрізняє ринкову ціну від вартості, зазначаючи, що «конкуруючий продавець збільшує ціну на товар, роблячи її вищою від дійсної вартості» [1].

Питання вартості як двох сторін будь-якого товару, виражених в його корисних якостях (споживна вартість) і здатності до обміну (мінова вартість), один з перших розглянув Ксенофонт.

Найбільш велична фігура серед представників економічної думки античного світу був Арістотель, який також розглядав проблему обміну товарів. Поняття «ціна» в його трактуванні – категорія обміну, що служить перетворенню надлишків (все те, що не є необхідним для існування та відтворення людини). З іншого боку – це вираз неістинного багатства [2].

Передбачив європейську політекономію відомий мислитель арабського Сходу Ібн Хальдун. Як зазначила С.М. Бацїєва, він перший відомий в даний час економіст який відгадав таємницю вартості [3]. Ібн Хальдун вважав, що праця уречевлюється в продукті. Людина ж набуває результати праці в ході обміну рівноцінних вартостей, а не самої праці, яка не є об'єктом купівлі-продажу. У свою чергу, витрачена на виробництво товару праця реалізується в цінах. Виключне значення має тлумачення вченим двоїстої природи товару – «споживчої вартості» (корисності) і «вартості» (цінності). Але «споживчу вартість», на його думку, мають тільки «предмети споживання», тобто ті, які використовуються людиною для задоволення своїх потреб. «Ціну» товару Ібн Хальдун розглядав як грошове вираження його вартості [3].

Найбільш значущий автор західноєвропейської економічної думки Середньовіччя Фома Аквінський обґрунтував концепцію «справедливої ціни», стверджуючи, що підставою для обміну є рівність користі обмінюваних речей. Виходячи із взаємовиключних принципів, Фома Аквінський розрізняв два види справедливості в обміні: справедливість, заснована на об'єктивних умовах обміну, яка визначається відносинами сторін і реалізується у ціні, що відображає затрати праці, а також витрати на сировину, інструменти тощо; справедливість, яка базується на необхідності забезпечення більшою кількістю благ тих, хто «більше значить для суспільного Життя». Отже, «справедлива ціна» – ціна, що дозволяє відшкодувати витрати та диференціюватися [1].

Першим у Європі дійшов висновку, що джерелом вартості є праця був англійський дослідник-економіст Уїльям Петті (XVII ст.) [4, 5]. Він використовує термін «природна ціна», яка в нього і є, по суті, вартістю. У. Петті також визначає, що вартість товару зумовлена участю в її створенні праці і землі. Визначено, що в основі визначення ціни товару лежить тільки витратний підхід [2].

Родоначальник політичної економії у Франції П'єр Лепезан де Буагільбер, подібно У. Петті, розглядає основу ціни. Буагільбер, як і Петті та Маркса називають засновниками трудової теорії вартості. Буагільбер виділяє ринкову ціну і «істинну», або «справедливу» вартість товару. Величину останньої він визначає витратами праці. Ринкова ціна відхиляється від істинної внаслідок обігу грошей, що опосередковують обмін товарів [1].

Механізм формування цін на ринку з урахуванням попиту і пропозиції вивчав економіст-фізіократ Анн Робер Жак Тюрго. Він виклав учення про цінність, пов'язуючи останню зі здатністю речей задовольняти людські потреби. Він виокремив поняття «цінність значення» та «мінова цінність», яка реально виявляється в обміні, не має абсолютної одиниці виміру і завжди є величиною відносною [5].

Англійський вчений-економіст кінця XVIII ст. Адам Сміт розмежовує вартість товару та його ціну. У своїй книзі «Дослідження про природу і причини багатства» він виділяє «дійсну» і «номінальну» (або грошову) ціну товару. За теорією А. Сміта, дійсна вартість всякого предмета для людини, яка придбала його і яка хоче продати його або обміняти на який-небудь інший предмет, полягає в праці і зусиллях, від яких вона може позбавити себе і які вона може покласти на інших людей. Дійсна ціна є своєрідною центральною ціною, стійким центром, до якого прагнуть ціни всіх товарів [6]. Вчений також розрізняє природну та ринкову ціну.

Інший представник англійської класичної політичної економії Давід Рікардо заперечує двояку оцінку А. Сміта категорії вартості, безапеляційно наполягаючи тільки на одній – однофакторній оцінці: «Вартість товару або

кількості якогось іншого товару, на який він обмінюється, залежить від власної кількості праці, яка необхідна для його виробництва, а не від більшої чи меншої винагороди, яка сплачується за цю працю» [7]. Таким чином, вчений використовує витратний принцип трактування вартості (ціни), але Д. Рікардо зробив при цьому дуже суттєві і принципові застереження: «мінова вартість» зумовлюється, поряд із кількістю і якістю праці, рідкісністю товару; відносні ціни на товари ґрунтуються на умові збільшення кількості праці людини і при виробництві яких конкуренція не зазнає ніяких обмежень. Окремий вклад у розвиток теорії вартості та ціни здійснив французький економіст Жан Батист Сей. Вчений відзначає особливе значення взаємозв'язку корисності і вартості предметів (товарів), тобто «цінність визначається корисністю (споживчою цінністю) товару» [8]. Отже, Ж.Б. Сей встановив залежність ціни товару від його корисності та попиту на нього.

Розглядаючи праці англійського економіста Джона Стюарта Міля (1806-1873), який ввів поняття ціни як грошового втілення вартості, відзначено, що категорію вартості (цінності) він розглядає як «загальну купівельну силу, владу, яку дає володіння цим предметом, над товарами, що продаються», стверджуючи при цьому, що вартість товару визначається вартістю витрат виробництва [9].

Найбільш послідовним прихильником вартісної теорії ціни є Карл Маркс (1818-1883), який ввів поняття абстрактної праці як об'єктивної субстанції вартості. Суть його концепції полягає у визнанні існування двох економічних категорій – «вартість» і «ціна», кожна з яких має власну характеристику і зміст. Таким чином, в трактуванні своєї теорії К. Маркс стверджував, що ціна товару є грошовим виразом його вартості [10]. Дане визначення стало класичним у економічній теорії.

У кінці ХІХ століття фактично одночасно і незалежно від трудової теорії вартості виник інший науковий підхід, що отримав назву «теорія маржиналізму» (від французького слова «marginal» – «граничний»), або теорія граничної корисності. Суть цього напряму полягає у визначенні вартості

граничною корисністю благ, що є результатом суб'єктивного ставлення (оцінки) людини до речі [11]. В міру споживання кожної наступної одиниці блага їхня корисність знижується. Під терміном «гранична корисність» розумілась найменша за величиною цінність, яка задовольняє певну потребу з усього наявного запасу. Представники даного напрямку замінили категорії «вартість» і «товар» на поняття «цінність» і «економічне благо».

Основоположниками теорії маржиналізму були англійський економіст Уільям Стенлі Джевонс, швейцарський економіст Леон Вальрас, представники австрійської школи Карл Менгер і Ейген Бем-Баверк, хоча окремі ідеї граничної корисності висловлювались ще до них у працях Курно, Дюпюї, Госена та інших вчених. У своїй теорії загальної цінової рівноваги Л. Вальрас першим намагався поєднати принцип граничної корисності з теорією попиту та пропозиції [11].

Першим, хто відійшов від моністичного принципу визначення ціни, був видатний вчений Альфред Маршалл. В своїх працях він намагався розробити універсальну економічну теорію на основі об'єднання різних концепцій. Найбільшою його заслугою є створення синтетичної теорії, яка об'єднує елементи трудової теорії вартості і теорії граничної корисності.

Маршалл переробив теорію трудової вартості (об'єктивна сторона, дія об'єктивних факторів) та теорії граничної корисності (дія суб'єктивних факторів) в теорії взаємних зв'язків попиту і пропозиції. Ключова ідея А.Маршалла полягає в переключенні зусиль з теорії дискусій навколо вартості, «цінності» на вивчення проблем взаємодії попиту і пропозиції як сил, що визначають процеси, які відбуваються на ринку. Ціну продукту він розглядав, як головний елемент ринкової економіки, а ринок – як високоорганізовану інституцію, де взаємодіють попит, пропозиція, встановлені ціни.

Продовжувачем неокласичної теорії був Джон Хікс, він намагався довести, що економічна теорія заснована не на виробництві та розподілі, а на обміні. Цікавою та важливою, на наш погляд, є його думка про те, що

початковий рівень цін необхідно встановлювати не окремо для кожного товару, а у взаємозв'язку: «системи вартостей» [12].

Аналізуючи існуючі підходи до формування економічної категорії «ціна» українськими авторами, відзначено обмеженість моністичного пояснення цінності й ціни, що визначено в працях відомого українського економіста М.І. Туган-Барановського. Вчений стверджував, що основою ціни кожного товару є цінування товару, який продається, з боку покупців його. Ціну вільно виробленого товару він визначав тими видатками на його виробництво, які дають змогу виробити товару стільки, скільки його потребує ринок. Але видатки виробництва, головним чином визначаються кількістю праці, потрібної для виробництва певного товару [13].

Теоретик ринкової економіки і фінансового господарства Леонід Наумович Юровський вважав, що ціна не потребує «підкріплення» констатуючих факторів. Ціни завжди базуються на цінах; для їх визначення треба виходити не з суб'єктивних бажань, а з аналізу двостороннього взаємозв'язку між кількістю товарів та їх цінами [14].

Зауважимо, що, розглядаючи масу абстрактних товарів, важко знайти істину. У ринковій економіці товари реалізуються і придбаваються не всі відразу і це не абстрактні товари, а тільки окремі, конкретні продукти, тобто конкретні споживні вартості, окремі результати праці. Фахівці з ціноутворення – І.К. Салімжанов, І.В. Ліпсц, А.М. Цацулин – взагалі не розглядають окремо категорію ціни, а наводять визначення ціни, виходячи зі сфери її використання. Розробник інформаційної теорії вартості К.К. Вальтух також вважає, що класична теорія вартості на сучасному етапі її розробки не претендує на знання закону цін конкретних товарів [15]. Тому варто погодитися з визначенням, наведеним І.П. Денисовою, що ціна конкретного товару є грошовим вираженням системи ціноутворюючих чинників, що діють в даний час [16]. На основі аналізу наукових праць ряду вчених систематизовано основні етапи еволюції теорії ціни і підходи щодо її тлумачення (табл. 1).

Таблиця 1 – Основні етапи еволюції теорії ціни

Автор	Визначення категорії «ціна»
1	2
Арістотель (430-384 pp. до н.е.)	Ціна – категорія обміну, що служить перетворенню надлишків (все те, що не є необхідним для існування та відтворення людини). З іншого боку – це вираз неістинного багатства.
Ібн Хальдун (1332-1406 pp.)	Ціну товару розглядає як грошове вираження його вартості.
Фома Аквінський (1225-1274 pp.)	Справедлива ціна – ціна, що дозволяє відшкодувати витрати. З іншого боку, він вказує на те, що ціна повинна диференціюватися в залежності від того, наскільки покупець наближений до Бога. Тобто для представників церковного стану ціна повинна бути нижчою, ніж для селянина.
Уільям Петті (XVII ст.)	Природна ціна певного товару визначається кількістю срібла, на видобуток якого і доставку треба витратити стільки ж праці, як і на виготовлення товару.
П'єр Лепезан де Буагільбер (1646-1714)	Виділяє ринкову ціну і «істинну», або «справедливу» вартість товару.
Анн Робер Жак Тюрго (1727-1781)	Цінність є «вираженням міри оцінки, яку людина дає різним своїм бажанням».
Адам Сміт (кінець XVIII ст.)	Розмежує вартість товару та його ціну. Дійсна вартість всякого предмета для людини, яка придбала його і яка хоче продати його або обміняти на який-небудь інший предмет, полягає в праці і зусиллях, від яких вона може позбавити себе і які вона може покласти на інших людей. Дійсна ціна є своєрідною центральною ціною, стійким центром, до якого тяготіють ціни всіх товарів
Давід Рікардо (1772-1823 pp.)	Ціна визначається вартістю, яка складується з змінних витрат виробництва, що включають витрати на робочу силу, формуючи товарну ціну за рахунок ренти, заробітної плати і прибутку (теорія «вартості виробництва»). Ціни є сумою витрат праці. Ціни знаходяться за принципом доданої вартості.
Жан Батист Сей (1767-1832 pp.)	Встановив залежність ціни товару від його корисності та попиту на нього
Джон Стюарт Міль (1806-1873 pp.)	Ввів поняття ціни як грошового втілення вартості.
Карл Маркс (1818-1883 pp.)	Суть його концепції полягає у визнанні існування двох економічних категорій – «вартість» і «ціна», кожна з яких має власну характеристику і зміст. Об'єктивною основою ціни є вартість, базисом визначення якої є вимірювання трудових витрат. Згідно теорії К. Маркса ціна товару є грошовим виразом його вартості. Дане визначення стало класичним у економічній теорії.
Уільям Стенлі Джевонс (1835-1882 pp.); швейцарський економіст Леон Вальрас (1834-1910 pp.); представники австрійської школи Карл Менгер (1840-1912 pp.) і Ейген Бем-Баверк (1851-1914 pp.)	Ціни повинні відповідати граничній корисності товару. Гранична корисність для покупця при такому підході є базою ціни. Величина такої корисності визначається додатковим випуском даного товару в результаті збільшення попиту на нього.
Альфред Маршалл (1842-1924 pp.)	Об'єктом ціноутворення є товар (благо). Предметом ціноутворення є попит, пропозиція, корисність, витрати та інші чинники.
Джон Хікс (1904-1989)	Вважав, що початковий рівень цін необхідно встановлювати не окремо для кожного товару, а у взаємозв'язку
Михайло Іванович Туган-Барановський (1865-1919)	Основою ціни кожного товару є цінування товару, який продається, з боку покупців його.
Леонід Наумович Юровський (1884-1938)	Ціна як провідна категорія товарного господарства не потребує «підкріплення» констатуючих факторів.

Отже, ґрунтуючись на попередньо проведеному аналізі, теорія ціни пройшла три основні етапи, які пов'язані історично з певним типом товарного виробництва [17]:

1) теорія вартості (витратна, об'єктивістська) концепція ціни, основними авторами якої є Аристотель, У. Петті, А.Сміт, Д.Рікардо, Дж. С. Мілль, К. Маркс, Ф. Енгельс, Ж. Б. Сей та інші;

2) теорія цінності, покладена в основу цінностей (споживча, суб'єктивістська) концепція ціни, основними авторами якої стали К. Менгер, У. Джевонс, Дж. Б. Кларк та інші;

3) теорія ринкової ціни, авторами якої стали А. Маршал, Дж. Мілль, Дж. Робінсон, Є. Чемберлен, А. Пігу, А. Чеканський, В. Репнева, І. Ліпсіц, Т. Миколаєва, Самуельсон І., Ф. Котлер та інші.

Як висновок, треба відмітити, що через постійний вплив економічних чинників, які призводять до еволюції поняття «ціна» існує неперервність процесу змін, отже і подальшого дослідження. Ціну не можна порівнювати з різними категоріями, а саме «витрати», «потреби» чи «вартість», тому, що вона сама являє собою економічну категорію з одиницями виміру і є узагальнюючим показником вище названих категорій.

Література:

1. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – К.: Знання – Прес, 2000. – 514 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

2. Базилевич В. Історія економічних вчень, 2006. – 337 с.

3. Экономические взгляды Ибн Халдуна . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.islamnews.ru/newsprint!11014.html>.

4. Історія економічної думки. Курс лекцій. – М.: Асоціація авторів і видавців «ТАНДЕМ». Видавництво ЕКМОС, 1998 р. – 134 с.

5. Уильям Петти. Трактат о налогах и сборах [Електронний ресурс]: Электронная библиотека Экономика 2000. – Режим доступу: <http://e2000.kyiv.org/biblioteka/index.shtml>.

6. Адам Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов [Электронный ресурс]: Электронная библиотека Экономика 2000. – Режим доступа: [http:// e2000.kyiv.org/biblioteka/index.shtml](http://e2000.kyiv.org/biblioteka/index.shtml).

7. Давид Рикардо. Сочинения. Перевод под редакцией, члена-корреспондента Академии наук СССР М.Н. Смит Т.1 / Государственное издательство политической литературы. – Москва, 1955.

8. Жан Батист Сэй. Трактат по политической экономии [Электронный ресурс]: Электронная библиотека Экономика 2000. – Режим доступа: <http://e2000.kyiv.org/biblioteka/index.shtml>.

9. Джон Стюарт Милль. Основы политической экономии : [В 3-х т.] Пер. с англ. / Дж. С. Милль ; Общ. ред. А. Г. Милейковского. – М.: Прогресс, 1981.

10. Карл Маркс. Капитал. Критика политической экономии. Т.1. / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1973.

11. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі: пер. з англ. І.Дзюб. – К.: Видво Соломії Павличко "Основи", 2001. – 670 с.

12. Карл Менгер. Основания политической экономии [Электронный ресурс]: Электронная библиотека Экономика 2000. – Режим доступа: <http://e2000.kyiv.org/biblioteka/index.shtml>.

13. Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – 262 с.

14. Бакалавр экономики (хрестоматия) [Электронный ресурс]: Т.2: Л.Я. Юровский: Концепции рыночного равновесия и финансовой стабилизации. — Режим доступа: <http://lib.vvsu.ru/books/Bakalavr02/page0037.asp>.

15. Вальтух К.К. Информационная теория стоимости. – Новосибирск: "Наука" Сибирская издательская фирма РАН, 1996. – 413 с.

16. Денисова И.П. Цены и ценообразование: учебное пособие. – М.: Экспертное бюро – М., 1997. – 64 с.

17. Брижань І.А., Ватуля А.О. Сучасні підходи щодо трактування економічної категорії «ціна» // Економічний форум 3/2015. – Режим доступа: <http://eforum-lntu.com/assets/files/other/ef/.pdf>